

ԿՃՆԼ. — Խոյթել:
ԿՃՊԵԼ. (Կոճոպ-ել) — Կեղեցիկ:
ԿՄԿՄԱԼ. — Եկամայ, շուարելով կամ բերնէն
Թափթփելով խափել:
ԿՆՏԵԼ. (Կոնտ-ել) — Մազը խոզել:
ԿՆՏԻԿ (մանկ. բառ) — Գլուխը մէջ մը առիկն, մէջ
մը անդին դարձնելով եղած ժանկարկան խաղ:
ԿՈՍԽՈՂ. (Կոխ-ած-ոյ) — Ըստ ժողովրդական
նախապաշարման՝ «Կոխ» եղած երախայ, որ
Հիւանդոտ ու տկարակալով կը մնայ: Երբ որ
քառասունքի մէջ եղող ծննդաբեր կնոջ մը
վրայ աւրիչ քառասունքի մէջ եղող կին մը
գայ՝ առաջինին երախան «Կոխու» կ'ըլլայ,
կ'ըսեն:
ԿՈՒՄ. — Մէզին հոսը կամ անոր կանձեցնող ազ-
գեցութիւնը:
ԿՈՂԻՆՉ. — Հաղի նկանակին մէկ կողէն կարուած
մաս:
ԿՈՃ. — Հին աւանդութիւններու եւ օրօրութիւն-
ների պահպանութեան շարժապատկեր նախան-
ձանդգիր. աւանդամբ:
ԿՈՃԻԿ. (Կոճ-իկ) — Յօռուածք մասնաբու, որ
— ձեռքը գոցելու առնել կը յցուի:
ԿՈՃԿՈՍԽԻԼ. (Կոճ-ակ-ոտ-իւ) — Գարնան՝ նոր
արթնացող ծառերու կոճակի պէս մանր ծիւկ-
ների դուրս տալը:
ԿՈՆԽՈՍ. — Գէշ, տղեղ:
ԿՈՆԿՈՍԻԼ. (Կոնկոս-իւ) — Կոշկոտ. գոյնաւ.
Թըք. Կոշկոտի:
ԿՈՆԿՈՍԻԼ. Տիեզծ մնացած, չգորգացած (զտուղ,
մաք եւն):
ԿՈՆՏՈՒՊՈԼՈՇ. — Բոլորովին տեւ, կոշտ:
ԿՈՎԱԼԱ (Թըք. գիւլ-էն). — Բարակ եւ պրկեալ
տախտակով շինուած աման, ուր մածուն, իւղ
եւն կը դնեն:
ԿՈՏՏԱԼ. — Վէճքի մը կամ պայտի մը ցաւազին
արժիւհներ:
ԿՈՏՏՈՒԼ. — Ծեքծեքիլ, ծամածռիլ, նա-
զանքներ ընելը (կանանց):
ԿՈՐՈՒ. — Կորուած, ի դուր կատառուած:
ԿՈՒՄԱԼՈՒՄ. — ՈՐ եւ է բանէ չկշտացող.
ամէն ինչ իւրացնել ուղղ:
ԿՈՒՌՈՒԿՈՒՄ. — Կատարելապէս կուշտ:
ԿՈՒՌՈՒՔ (նախիւ) — Թխել (Հաւու):
ԿՈՒՄԱԼ. — Մակարեմիլ, գուշակել:
ԿՈՒՄԱԼ. — Ծանրութիւն, դժուարութիւն. որ.
մը եւ է դժուար բանի մը համար՝ զոր մարդ
չուզեր ընել, կ'ըսէ «վզես կուանք է ազ-
բանդ»:
ԿՈՒՄԱԼ. — Կըս կըս մայն հանել (գործին եւն):
ԿՈՒՄԱԼ. — 1. Դերբուկ մանրեւս ունեցող. 2.
Ծաղկաւեր (դէմք):
ԿՈՒՍԻԼ. — Մարմնի մը մակերեսին փոթփոթիլը
(ապը չոյ մէջ խաշուելով):
ԿՈՒՍՈՒԿ. — Մացուկին թերեւշ քաղիւրթ:
ԿՍԿՈՒՄ. — Խիստ, ազգու:

ՀԱՅ ԲԱՐԱՐ «ԿԱՌԱՐ» ԹԻՖԼԻՍԻ ՎԵՐԱԲԱՐԱՐԱՆԻ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐԱՔԻ ԿԱՌԱՐ-Ի ՆԱՄԵ ՀԱՅԱՏԻ ԼՅՈՒՆԵՆ ԱՌԱՌԱՅ
ԿԵՐԵԻ:

ԿՏԻԿ. (մանկ. բառ) — Ակոյայ:
ԿՏԻՑ. — 1. Կատուած, պաշտուած, դժուարա-
ւոր. 2. Գլուխներն իրար անցած (ընկող եւն,
զոր դժուար կ'ըլլայ կեղեւէն դառնել). 3. Չա-
փապաց մաքրասէր, հոգածու (տանտիկին):
ԿՏՈՑԵԼ. (Կոտ-ոց-ել) — Կուտակել, գիպել:
ԿՏՏԵԼ. (Կտտ-ել) — Իրար անցած, յոռի, կեր-
պով կարել, կարեկել:
ԿՏՏՈՒՔ. (Կտտ-ուք) — 1. Կատուած (կար).
2. Բերանն իրար եկած, սպիացած (վէճք):
ԿՏՏԱՆ. (Կտուց-ան) — Կտցելու. պէս ուտող, սա-
կաւակեր:
ԿՐԱԿԵԼ. — Կրակի տալ, վառել, թըք. ԿՐԵԼԵԼ:
ԿՐԱԿԵԼ. — Աղէկ եփելու համար շատ տաքու-
թեան պէտք ունեցող, կրակէն շատ անոթով
(խմոր): Կան այն տեսակ ալիւրներ՝ որոնց
խմորը քիչ տաքութեամբ կ'եփի, եւ եթէ
փուռը շատ վառուած ըլլայ՝ անմիջապէս կ'այրի-
բայց «կրակեր» ալիւրներու համար փուռը
շատ փուռ պէտք է:
ԿՐԻՃ. — Հողէ միջաման (աղայոց համար):
ԿՐԻՄԱԼ. (Կործ-կալ) — Կործանող (փոքր ման-
կանց):
ԿՐԻՄԱՆ. — 1. Կրծելու բան մը. 2. Կաշառք:
ԿՐԻՄԱՆԵԼ. — 1. Կրծելու բան մը տալ. 2. Մէկը
կաշառել:
ԿՐՄՈՒԼԻԿ. — Գիւրուկ, կրկիկ:
ԿՐՆԻՆԵԼ. — Խմել (գինի, օղի եւն):
ԿՐՆԻԿ. — Գլուխը շուռ. շնիկ:
ԿՐՆՈՒՄ. — Սերուն, գրեցնիկ (փաղաքշական
բառ մըն է, որ բնագործարարին փոքր տղոց
կ'ուղղուի):
ԿՐՆԱԼ. — Փայտէ թիակ՝ որով եփելու տանն
աւազի կը խառնեն թանրացնելու համար,
կամ հէրիտայ կը զորեն:

(Հարստ-իւն) ՅՈՂՃ. ԳԱՐԱՆԻՆԵՆ

ՅԱՆՆԻՍ ԱՌԱՌԱՅ

ԵՆԻՐԵՆԵՆ ԵՎԵՂ. ՊԵՏԻՐԻՍԵՆԵՆ ՆՈՐԻ
ԲՆԱԿԻՐԻ՝ ՀԱՄԵՐՏՏՈՒՄԸ ՀՅՈՐԵՆԵՆ ՀՅՏ

Եւսերեայ Կեսարացոյ դործներուն մէջ
անշնան տղը մը չէ դրուէր իւր «Պատմութիւն
Եկեղեցւոյ», որ յաճող ամէն դարերու համար
եղած է եւ ցայսօր ալ է իբրեւ միակ աղբիւր եկե-
ղեցական իրաց պատմութեան՝ թրիտոնէութեան
առաջին դարերու: Կեսարացոյն դործոց հռչակն
արդէն իւր ժամանակն եւ քիչ մ'եղբ՝ դրգած
էր մերձաւոր ազգերը՝ Վարդի եւ Հայք՝ նոյնսրը
թարգմանութեամբ մտաշիւղ ընելու իրենց ազգին:
Վարդի Կեսարացոյն դրթեւ ամէն դործերը
թարգմանած են այն ժամանակ. ոչ իւրրովին
լիապէս ամէն դործ՝ բայց գոնէ ամէն նշանաւոր:

ներքին փոխադրած են նաեւ մեր նախնիքը: Նաեւ օրինակ է որ Հայոց պարտական են բանասերք Եւսեբեոսի գլխաւոր գործին՝ Քրիստոսի լիակատար օրինակը: Նայել ծառայութիւնը չէր կրնար մատուցանել Եւսեբեոսական պատմութեան հայերէնը, ոչ միայն տնոր համար՝ որ վերջնայն յաւանդեալ բնագիրը չէ կորսուած, այլ նաեւ այն պատճառաւ որ հայերէնը տարբեր՝ բայց հնագոյն խմբագրութեան մը կը վերաբերի, այսինքն տարածման:

Զ. Ա. Զարեան՝ հայերէնը հրատարակելու ձեռնարկած ժամանակ, տեսնելով անոր մեծ տարբերութիւնները յայտարարեալ սկզբնագրէն, նոր թարգմանութիւն մը հոգացած էր, որ իբրեւ բուն մարմին իւր գործին լոյս տեսած է. նախնեաց թարգմանութիւնը՝ իբրեւ երկրորդական՝ դրուած է մանրագիր իւրաքանչիւր իջի ներքեւ, «զե հետախոյզ հայասերք առցին եւ զնաշակ այն» (Յաջ. էջ Զ.) Սակայն հայերէնը մեր առաջին թարգմանեաց թարգմանութիւններէն է, մեարդեան շրջանի ակնկէն լեզուա՝ թէեւ նոյն շրջանի տարաբան յայտեր՝ որպիսի են Եփրեմ, Հրատատ Զգն, Ղերամբա եւ ուրիշներ. նաեւ բնագրեան քննութեանց տեսակետով մեծ արժէք ունի. վասն զի տարի խմբագրութիւն Եւսեբեոսի սկզբնագրէն հայերէ թէ կէ դար մ'եղբը՝ թերեւս աւելի կանուխ ալ՝ ծագած, իսկ անկէ բղղեալ հայերէնը Զ դարուն ըլլալով, նայնպէս իբր դար մը միայն հետի է յոյն սկզբնագրէն եւ շատ մեղմաւոր՝ տարականխ ժամանակին: Ուստի անհրաժեշտ էր հայոցն եւ տարւոյն փոփոխ աղբերք շղեղն Այս քննութեան ձեռնարկու եղած են երկու հայագետ բանասերք, Ա. Մէրքս՝ խօսելով «Եւսեբեոսի Եփրեմ. պատմութեան տարբերքն եւ հայերէն թարգմանութեանց վրայ» Սքեւելագիտաց Գ. համագային ժողովի նստիք՝ առեղկաւորաց մէջ, եւ Պ. Ֆետտեր Տիւպինգենի Ստուաժանական եւսանմանութիւն մէջ՝ յատկապէս քննելով Պաղիկարայի վարքն առ Եւսեբեոսի եւ ի «մարք եւ Ալլոյ» (Անեւտ. Բ., 233—238.)

վերջնայ գրութիւնը ծանօթ է մեր ընթերցողաց: Հայերէնին քննութիւնը գլխաւորին էր, ցորէաք տարի՝ թէեւ թերի՝ բնագիրը ձեռագրաց մէջ պահուած: հանրութեան մատչելի չէր եղած հրատարակութեանը, բայց ի բանի որ հատուկապէս ներքէ Ալլոյ մը թերութիւնը լրացուած է, ոչ մի այլ կրկին հրատարակութեանը, երկուքն ալ գրեթէ միեւնոյն ժամանակ եւ իրարմէ անկախ: Առաջինը, որուն հրատարակելն է տարագիտաց հանրածանօթ Bedjan (Պարիս 1897), տեսած չենք. երկրորդն՝ որմէ օրինակ մը Հաւաքիչի նուիրած է հրատարակելը, այս օրես լոյս տեսած կէմբրիջի Համալսարանի տպարանէն՝ է «Եւսեբեոսի Պատմութիւն Եփրեմեոսի աղբերքն», եւն. Հրատարակութեան համար տարի բնագրին օրինակած էր տարիներ յառաջ հանգուցեալ Տաշահաւոր տարագրեալն Ուայտ (W. Wright), որուն մահուան ետքը ձեռագիրը լրացուցած է այլ մահահաւոր տարակին Նորման Մակ-Լէն (N. MacLean), միանգամայն համամտելով տարւոյն հետ հայերէնը. եւ այս համամտութիւնը հոգացած է վերջոյ՝ յիշեալ հայագետն Ա. Մէրքս: Հրատարակութեան ըստ այսմ ամեն մասամբ ընտիր է եւ յատկապէս քննադատելի մեջ Հայոցս համար:

Գրքին մեծագոյն մասը կը բռնէ տարի բնագիրը (էջ 1—418), որուն ներքեւ՝ ձեռագրաց համամտութեանց մէջ՝ գտեալութեան են հայերէնին համամտութիւնքն ալ: Սկիզբը կայ կրկին Յառաջաբան, մին Մակ-Լէն գիտականէն (էջ Ա—ԺԲ)՝ տարական բնագրին մասին, երկրորդը մանրագիր «Տեղեկութեան Գր Եփրեմի» հայերէն թարգմանութեան վրայ, (էջ ԺԳ—ԺԷ): Ատարբերքն հնագրին համար գործածուած է մանր մանրէք ընտրելով՝ երկու ձեռագիր, մին Պետերբուրգի մատենագրարնին Եփրեմեոսի գրքին, կամ՝ յամէ Եւսեբեոս 773 (— 462 Յ. Ք.) հնութիւն մ'որ մեջ Հայոցն, իբր ձեռագրաց վրայ է խօսքը, անմատչելի մնացած է յայտ՝ եւ կ'երեւայ թէ պիտի մնայ շատ երկար: Երկրորդն է Բրիտանական թանգարանի Cod. Add. 14639 ձեռագիրը, թէեւ անթնութեան, բայց ապահովապէս Ձ. գրքին: Առաջինը շորեքեալ մասեան մըն է մագաղաթեայ պոժ մ 123 թիվէն, մեծ ու գեղեցիկ տպագրելու գրով, իւրաքանչիւր էջ երկուսի, դրուած է (հասանելիութեան յեղեհաւ) իսահակ անուն անձն մը 462 թականին Գրիտանի: Այս ձեռագիրը Հայոց հետ կապ ունի ան կ'ընտելէ ալ՝ որ յետոյ «Թղ. 121 կոչու կերպով նորոգուած է (տարիներ մը)՝ հայերէն յետագրէ մը հատակաւորով, որ դրուած է գեղեցիկ երկաթագիր իբր թ դարու տառերով: Ատրի ձեռագրաց այս մեծ հնութիւնը (— 462,

1 Յն մը «Յուսով», էջ 1085 եւն. Զ. Գ. Զարեան. «Պատմագրարն, եւն. էջ 434—443 եւ «Պատմագրարն, թէն», էջ 183—185:

2 Յն գլխաւոր հրատարակութիւնը՝ «Յուսով», 1085:

3 Բազմաթիւ են հրատարակութիւնքն ի միջի ուլըս առ գիտականներէն՝ H. de Valois (յամ՝ Valesius), Պարիս 1659—1673 եւ 1677 (ի միտին նաեւ Սիւրբուս Ստրանտու, Թեոդորեոս, Եւսպի, Փիլոսոփոսիս եւ Թեոդորոս Էմբերցոյ) երեք հատորով: Եւսիք լուսաւոր՝ W. Reading, Կեմբրիջ 1720: Նորերէն ի մասնաւոր F. A. Heinichen Լպպեդի 1827—1828 եւ 1868—1870: Գարնաւ Burton. Օքսֆորդ 1838: H. Lämmer, Զաֆալսկէ 1859—1860: W. Dindorf, Լպպեդի 1871: Եւ Բազմաթիւ ուրիշներ:

4 Յու. Անեւտի, 1877, 8⁰ էջ Է Ի 773:
5 A. Merx, De Eusebianae Historiae eccl. versionibus syriaca et armenica, ի գիրք Atti del IV Congresso internazionale degli Orientalisti, Ֆլորենտիա, 1880, Զուր. Ա. էջ 198—214:
6 P. Vetter, Ueber die armen. Uebersetzung der Kirchengeschichte des Eusebius, ի գիրք Theol. Quartalsschrift, 1881, II, 250—276:

1 Յն «Հայկական աշխատութիւնը հայագետ Պ. Ֆետտերի ՂԱննա, 1895, էջ 51—64:

2 The ecclesiastical history of Eusebius in Syriac, edited from the MSS. by the late William Wright... and Norman Mac Lean..., with a Collation of the ancient Armenian Version by Dr. Adalbert Merx... Cambridge, 1898, 4° pp. XVII+418: Գինն է 25 շիւ: — Մէրքսի գրքից կը կտ առ խորագրէ՝ Notes by Dr. Merx on the Armenian version.

մեր գրականութեան սկիզբներէն —) չէ նուազ-
ցրենք Հայերէնին յարգը, վասն զի՝ ինչպէս համե-
մատութեամբ ալ կը տեսնուի, Հայերէնն այս
462ին գրուած ձեռագրերն ալ — էլ չէին ձեռագրեր
մը թարգմանուած է, որով ունի չնայած իրենց
ցուածինը պահած յաճախ. (տես էջ 1—Ը) Բաց
աստի՜ ասորի երկու ձեռագրերն ալ պահպաւոր-
են. այսպէս Պետերբուրգի ձեռագրերն Եւ եւ ի
գրերէն միայն քանի մը հատակաւոր ունի, իսկ
Ջ. ամենեւին չունի: Բրիտանական մէկ երկու քան
կը լրացրին, սակայն եւ այնպէս Ջ. եւ ի գրերը
գրերէն լիովին կը պահին այժմ: (տես էջ 316—
317.) Թողով նաեւ ուրիշ մանր թերթիքները,
Դանիսթ է որ նաեւ Հայերէն ձեռագրերն թերի են
(— թերակատար են՝ Գիբը Ա. Գլ. Գ. եւ Գիբը Ե,
Գլ. Ի, կը պահուի իս—իդ. Թերի՝ Գիբը Ժ, Գլ. Գ,
պահուիով մնացածը՝ Գլ. Ե — Թ), բայց այս թե-
րթիքներէն մէկ երկու քան այժմ արդէն կարելի է
լրացրին,՝ միւսներուն համար կը պատուէր նոր
են. չնայած ձեռագրերնուր. բաց աստի՜ ասորի
Ժ. գրքին երեք գլուխը (Ե, Ջ. եւ Է) թերեւս
թարգմանուած ալ չէին. նոյնքան չունի նաեւ
ստորակաւոր (տես էջ 403), թէ եւ հոս ասորի ձե-
ռագիրը թերթիք մը չունի: Այժմու հանգամանաց
մէջ ալ Անեական տպագրութեան Հայերէն բնա-
գիրն՝ ամբողջ գրքին ծաւալն ի նկատի ունենալով՝
բոլորին գրքի մէկ քառորդն աւելի ունի, քան
սիշխալ ասորի ձեռագիրը, ուստի եւ ասորերէն
բնագրին հրատարակութիւնը:

Ա. Մէրքս գիտնականին՝ Հայերէնին վրայ
գրած Յառաջաբանը համառօտիք կ'ամփոփէ ամեն
կարեւոր գիտելիք նոյն թարգմանութեան մասին.
ուստի աւելորդ չենք համարիր նոյն Տեղեկութիւնքն
թարգմանորէն յառա՛ղ բերել հոս, աեղ տեղ
պարզելով կամ համառօտելով, մանաւանդ ուր
ստորական առաւելով համեմատութիւնք կ'ըլլան.
Գիտնականը կը գրէ. («Ասորերէն բնագիրը»)
երբորք ձեռագրին մը տեղ կը բռնէ Հայերէն
թարգմանութիւնք, եւ նոյն տեղը արուած է անոր
ներկայ հրատարակութեան մէջ. աստի՜ պէտք է
համառօտիք ցուցընէ՛ թէ ինչպէս եւ որ սահմա-
նաց մէջ նոյնը կարելի էր: Հայերէնն ամբողջ
գիրքը կը պարունակէ, նաեւ Ջ. եւ ի. գրքերն՝ որ
ստորերէն մէջ կը պակսին, եւ կը սպասի Ժ, Գ,
14 տեղւոյն սա խօսքով՝ «գրադատութիւն բարկա-
թեան զիջեմունի հատուցման», Միայն երկու թե-
րթիք (Jacune) ունի, միւս կը սկսի Ա, Գ, 9 տեղէն
եւ կը հասնի մինչեւ Ա, Գ, 3 տեղւոյ կէտը, միւսը՝
Ե, Ի, 2 մինչեւ Ե, Ի, 1: Այս թարգմանու-
թիւնք 1876ին տեսայ, երբ Անեական Միեկիթա-
րեանց մատենադարանին կրկին օրինակաց համե-
մատ հրատարակեցաւ, երկուքն ալ նորագործ,
է. Գ. Այլեւս բարեհաճեալ ստորագրութիւնը տալ այն
կրկին ձեռագրաց վրայ. «Առաջինը, թէ 750 մէկ
Ձեռագրաց, անթիւական, կ'երեւայ թէ անցեալ

գարուն սկիզբը գրուած է. թղթեայ է, 310 էջով,
մեծ շարեքն ալ, այսինքն 0, 33⁵ երկայն եւ 0, 22⁵
լայն: Ոչ թուական կայ, սչ գրութեան տեղին,
միայն գրքին անունը՝ մեծ «Կառաւոր լիցնց—ի»
նշխորով օրինակը, մեր Ձեռագրաց թիւ 1606,
ունի 0, 28⁵ երկայնութիւն եւ 0, 19⁵ լայնութիւն,
առանց ինքով ունի, կ'երեւայ թէ գրուած է Ժ: Գա-
րուն վերջերք, չունի որեւէ յիշատակարան՝ ոչ
թուական, ոչ գրութեան տեղը. սակայն կ'երեւայ
թէ Պարսկաստան գրուած է, հաշվաւոր վանքի
նոր Ջուզայ Ի Սպահան, վասն զի այնտեղացի
հայ մը ձեռագիրը հոն կազմած է: Այս ձեռագրի
կը պարունակէ նաեւ Ստրասպուր Էկեղեցական պատ-
մութիւնը: — Երբորք ձեռագրի մը կայ Վիեննայի
Միեկիթարեանց մատենադարանը՝ Թ. 49, օրինա-
կաւ 1695ին կարապետ երեցուն. քանի այն կ'ե-
րեւայ նոյնը գրատաւ «Եղեցական», էջ 36 արուած
տեղեկութեան իմաստը: Բայց կարելի է որ այս
կրկին ձեռագիրըքն ալ օրինակուած ըլլան Կարապետ
երեցու օրինակին, զոր նա գաղափարած էր կրկի-
նից հին գաղափարէն: Թէ այս ամեն ձեռագիրը
միւսնոյն նախագաղափարէն յառա՛ղ եկած են՝ կը
ցուցընէ այն պարագայն որ միւսնոյն թերթիքներն
ունին: Յայտնապէս յընթացս ժամանակաց փո-
փոխուած էր հին ուղղագրութիւնը, վասն զի ա-
ստից մէջ կը գտնենք օ եւ. Փ (== φ) տուեալն որ
Ժ. Գ. Գրքին յառա՛ղ չէին գործածուեր:»

«Թարգմանութեանն ոճն ու նկարագիրը —
ինչպէս բերանացի ինձի հարգելիք է. Աբրահամ
Ճարեան — կը ցուցընէ որ ուղղակի յուսմանէ
եղած չէ, այլ կը ցուցընէ որոշակի սեմական
ուստի այս գաղափար մէջ ասորական աղեղու-
թիւնը: Ասորի բնագրին մէկ հատակաւոր՝ դոր
Պրոֆ. Ռայն խուսած էր ինձ, եւ որ լոյս տեսած
է իմ վերջին ալ գրութեանն մէջ, համեմատելով՝
սպացուցուեցաւ որ մեր աղագրական էր Հայերէնին
սկզբագիրը. իբրեւ արդիւնք ասոր՝ որոշուած էր
նոր հրատարակութիւն որ պատրաստել Նիկի-
զատմութեան թէ աղագրական եւ թէ Հայերէն
թարգմանութեանց համեմատ: Հայերէնն ասորին
հետ համեմատելի լինելուց 1884 ասորւոյն ամառն,
եւ այս համեմատութեան յայտնապէս տեսնուե-
ցաւ որ — ընդհանր՝ այն բնական ենթագրութեան
թէ հնագոյն Ա (Պետերբուրգի) ձեռագիրն առ-
նելու է հինն հրատարակութեան, — սկսեւ է
կրտսեր Բ (Բրիտանական) ձեռագիրը գործածել
որպէս որ կ'ընդունի է վերջնայն եւ Հայերէնին մէջ
եղած սերտ աղբրին համար: Պրոֆ. Ռայն 1884
տարուց յուսեալ 24ին նամակաւ կը գրէր ինձ.
«Կարծեմ թէ թափուի համար լաւ կ'ընէի առաջին
հինգ գրքերուն մէջ հետեւիլ Բ ձեռագրին, անոր
Հայերէնին հետ համամայնելուն պատճառաւ, իսկ
Աի աղագրութիւնքը ծանօթութեանց մէջ գնել:
Միայն ալ գրքերուն համար Ի հարկէ հետեւե-
լու ենք Աի, իսկ Հայերէնին աղագրութիւնքը
գնել ծանօթութեանց մէջ, յայտնապէս ալ եղած է

1 Երբ որ Ի. Կիւսեան պակտը կը լրացընէ «Գիրք
Պատմաառցի մատենին հնդկական. տես մեր «Երեւան»,
էջ 225 (Թ. 47, Ե, 5): — Մեր Մատենադարանի օրի-
նական վրայ (Թ. 49) տես անդ. էջ 243—245:

1 Այս ենթագրութիւնը չէր չէ. մեր օրինակը նոր
գրութիւն մըն է՝ գաղափարաւ կարապետի օրինակն.
տես «Երեւան», էջ 243, 245, եւն:

ներկայ հրատարակութեան մէջ, ուր Մակ-Լին ձեռք առաւ աւարտեց Պրոֆ. Ռայտի գործը»

Հայագէտը կ'անցնի յետոյ հայերէն թարգմանութեան որպիսութիւնը քննելու՝ հնդգ գլխաւոր յատկութեանց ամփոփելով, իւրաքանչիւրին բաղաձիւր ատարական-հայկական օրինակներ բերելով: Այս ամենուն էական կէտերը կրնանք առփոփել այսպէս.

ա. Զափագանջ ճշգրտութիւն բառ առ բառ թարգմանելու կը տեսնուի ամէն տողի մէջ. եւ ուսումնասիրը կրնան կազմել հայերէն-ասորերէն բառապաշար մ'որուն օգնութեամբ կրնայ ամէն ազգամ' ուր հայը կը տարբերի ասորիէն՝ դուշալուիթէ ինչ ընթերցուած գրուած էր հայ թարգմանին: Ճշգրտութիւնն այնչափ է որ մինչեւ անգամ յատուկ ասորաբանութիւնը ալ թարգմանուած էն, այսպէս ըսյի որ անթերութեամբ՝ «անճշտութեամբ» աճեցայց (էջ 300), «անկեղծ» անկեղծ էր. (էջ 697.)

բ. Միւս կողմանէ միտ դնելու է որ հայ թարգմանչաց սովորութիւնն էր — ի բաց առեալ Ս. Գրքոյ մասեանները — օտար բառ մը կրկին բացատրութեամբք փոխարէլ, ի մասնաւորի երբ վերացական իմաստ մ'ունէր: Ուստի ասանց մէկ բարդ միտին բացատրել յաւելուած չէ, ինչպէս անթիւն էր կարծուեցաւ, այլ երկու բառերն ալ միտի օտար բացատրութիւն մը թարգմանելու համար գրուած էն, զոր կը սորվինք նաեւ անկէ որ նոյնքոր յաճախ կը կրկնուին եւ նոյն բառերը կրկին կազմութեամբ ալ կ'երեւան: Երբեմն երկուքն ալ միեւնոյն հարկով զարմանուած կը գտնենք, այսպէս՝ «արտմուծութեամբ բարդութեամբ» (էջ 705), երբեմն մին միւսին կապուած սեռակառնով՝ «արտմուծութիւն բարդութեան» (էջ 327), «ամբարշտութիւն անօրէնութեան» (էջ 285, 353 են), «աղտեղութիւն զաղտութեան» (էջ 249): Նոյն կրկին բացատրութիւնը կը գործածուի նաեւ անծականաց (զոր օր. «ամբարիշտ անօրէն», 644, 671) եւ բայերու (զոր օր. «բնաջնջ առնել ստատիկ», էջ 239, «լեւ է կաշարել», էջ 342): Անշուշտ կոյ նաեւ պարզ գրուած «գաղարկան» (էջ 56), բայց նոյնին հրամայականը՝ «մնա լռիկ» (էջ 192):

գ. «Ասորի հոմանուն բառից մանր ներութեանց մէջ թարգմանչին բնութեանցութիւնը սուր է եւ նոր. արեւմտեք ալ կը մտնից հետեւըրեւելթէ թէ իրեն գործակից էին հայագէտ ասորի ուսումնականներ, ըստ այսմ» թէ եւ բառայի ճշգրտութեամբ է թարգմանութիւնը, շատ տեղ այլեւայլ հայերէն բառեր գրած է միեւնոյն ասորականին տեղ՝ բառ անոր իմաստին, կամ միեւնոյն հայ բառը կը գործածէ այլեւայլ ասորի բառերու հանդէպ, կամ երկուր շրջաբանութիւններ կը գործածէ: Այսպէս՝ «անօրէն խաղալ» (էջ 94, ասորի «անխալան» = ծեօրօ) «մարդաստանքը եւ անասակապաղար» (էջ 95, Ասոր. «շոգլորթի» = χόλαξες), են են: Հայագէտը բազմաթիւ օրինակներով կը հաստատէ իւր ըսածը հոս եւ յաւելորդին մէջ:

դ. Ասկայն հայերէնը ստուկ թարգմանութիւն չէ ասորի սկզբնագրին, այլ շարիւղ մը ապառութիւն կը պահէ, գիտնալով որ յաճախ նոյն հայ բառն ամենայնաբար բացատրին է այլեւայլ ասորի բացատրութեանց: Այսպէս՝ «յախնէ եւ յախնան» (էջ 648, Ասոր. «յախնան», չոյնը էջ 57՝ Ասոր. «որոշակի»), էջ 291 եւ 642՝ «յախն ասուն», կ'ըսուի, իսկ էջ 369՝ «ի հրապարակ անկեղծ է», ուր ասորի միեւնոյն բառն է, են են: Եւ թարգմանչը ճնշու չէր ոչ յաճախներն եւ ոչ լատիներէնի, ինչպէս որ կը տեսնենք յոյն եւ լատին անունաց իւր փոխադարձութիւններէն: Թարգման մ'որ կը գրէ «Արեւոս» եւ «Անիոս», փոխանկ «սեբաստոս» (σεβαστος) եւ «Անիկետոս» (Ἀνικητος), «Ալեքս» փոխանկ «Կալլիքայէ» (Καλλιγῆς), «Ապոլոնիոս» փոխ. «Ապոլոնիոսէս» (Ἀπολλωνίης), եւ որ կը թարգմանէ (էջ 261) «Ալեքսեֆան», ուր ըլլաւ է «Եւ Ալեքսիմայ» (= χαι: Οὐγγροσσιμαί), եւ կը փոքր ծանօթութիւն կրնայ ունենալ այս լեզուաց, էջ 46 ὁρθοποία եւ ὁσπορία փոխադրուած են «որթափոնիկ» եւ յապոնիկա»:

Հայագիրին յօդուածին վերջին եւ կարեւոր մասը կը խօսի թարգմանութեան հեղինակին եւ ժամանակին վրայ: Այս կէտը կապ ունի նաեւ խորհնացալ մասնին մէկ տեղւոյն հետ, ուստի ամբողջովին թարգմանօրէն յառաջ կը բերենք: «Թէեւ, կ'ըսէ հայագէտը, փոխադարձ թէ կը գտնուին այլեւայլ թարգմանչաց հեղեր, չգտայ եւ ոչ հատ մը. բազմաթիւ թարգմանութիւնը կ'երեւայ միեւնոյն անին գործը կամ խումբ մ'անձանց որոնք միեւնոյն սկզբունքներով կը գործէին թարգմանութեան մէջ. իսկ թարգմանչին ժամանակին ինչպիսի գիւրդը եր լուծէ, ցորակի որեւէ տարակոյս չէր ծագած Մովսիսի խորհնացոյ Պատմութեան վաւերականութեան դէմ: Սակայն 1876էն ի վեր այս պատմութիւնը շատ մը նշանաւոր քննադատներ կը նկատուի իբրեւ խորագրութիւն մ'որուն հեղինակն զանեւ երկու դար ուշ պարած է քան զճշմարիտն Մովսէս խորհնացի՝ սկստնող հայ գրականութեան այն հուշակաւ թարգմանը: Ուստի չենք կրնար անտես անտես որ այս տարակոյսները կը տակաւնադնեն նաեւ այն ապահովութիւնն որով թարգմանութեան ժամանակը կ'որոշուէր. փաստ զի այս որոշումը կախուած է լեզվին այն վիպութիւնէն զոր կու. այս անունանալն Մովսէս խորհնացի:

Եւ հեղինակը (խոր. Պատմ. Բ. Ժ) կ'ըսէ թէ պիտի սկսի այս աեղեն ետքը քաղաւսքներ ընել Ափրիկանոսի Ժամանակագրի հնչեղերոք զբրէն:

1 Ասորի է՝ «Եւ-Ա. Արեւիկայ», իսկ հայը՝ «Եր» եւ «Եր» (ուսական մասնիկ) նախակց մասնակցներ ալ իրեն յատուկ անունաց կարծեր է, որով զորք «Ապրիկանոս»:

2 Հայը կը գրէ. «Եւ դարեւալ ի թասել ուղտը, որ այն կ'ընէ անոր» որմփոնիկայ եւ յապոնիկա — Այս կարգի օրէն ընթերցանութիւնը է չորսութիւնը անհրաժեշտ էն անյուսկապէս հայտ մ'որ նոյն յաճախան անուններն աւ բառերը կը գտնեն ասորի բնագրին մէջ՝ առանց ձայնաւորի գրուած:

վասն զի Ափրիկանոս Հայոց հին թագաւորաց պատմութիւնը քաջած է այն յիշատակարաններէն որ պահուած են ի դիւանոս Եդեսիոյ կամ Ուսայի եւ որոնք հին փորագրութեան Ծորին քաջալերեն են — Մնայ գիտած մահնական պատմութիւններէն¹ Ինքն իսկ — այսինքն խորագործը —, տկանատես եղած է, կ'ըսէ, այն դիւանագը Բայ ի Ափրիկանոս այս վկայութիւններէն — կը շարունակէ, — կայ նաեւ Ռէյ—որ վկայութիւն մը այն դիւանայ գոյութեանն յեղեօսիս, այս ե Եւսերեայ Եկեղ. Պատմութիւնը, զոր երանելի վարդապետ Մաշտոց (Մեսրոպ, Ի 441) թարգմանել տուաւ հայերէնին Յետոյ կոչում կ'ընէ Եւսերեայ Ա, Ժգ. տեղւոյն, ուր կը հաստատուի թէ կային յեղեօսիս այսպիսի դիւանը (ինչպէս կը յիշէ Ափրիկանոս), ուր կը պահուին պատմական յիշատակարանք գործող Հայոց թագաւորաց մինչեւ Արգար: Այս է նաեւ Եւսերեայ ըսածը, ըսոյ Մովսէս կամ Կնիշ—Մովսէս կը յաւելու թէ այս դիւանը կը պարունակէին նաեւ Արգարու յաշխարհայ պատմութիւնը մինչեւ Երուսաղէմ: Ամենէն վերջը կը յայտնէ թէ իւր կարծեօք Եւսերեայ այս թարգմանութիւնն օրինակ մը կը գտնուի ի Գեւղաբունին, Սիւնեայ նահանգին մէկ քաղաքը² Եւ այս օրինակն է Եդեսիոյ դիւանայ գոյութեան այն Ռէյ—որ վկայն, զոր դիւանս պիտի գտնէ թէ ի փնտռէ՝ այն անձն, որուն ազգած է Մովսէս իւր պատմութիւնը: Այս անձն ուրիշ մէկը չէ ըսոյ թէ Սահակ Բարդաւաթունի (Պատմ. Ա, ա), որուն բնակութիւնը կ'ընեայ թէ մօտ էր Գեղաբունեայ, այնպէս որ կրնար հոն անձամբ տեսնել համարելը, աւելի դժուար ըլլալով Ափրիկանոսի գրեթէր ձեռքը: Այս է կ'ընեայ Բ Բայ թ Գրոց Ժգ. տեղւոյն քիչ մը շփոթ տեղւոյն իմաստը:

«Պատմութիւն թէ թարգմանութիւնն եղած է Մեսրոպայ հրամանատար հեղինակ մտաց առջեւն ունենալու ե Գ քորց Կ. գլխուն մէջ պատմածը

1 Հայագետը կը նշանակէ որ հոս հետեւած է Tomasef խորքերն թարգմանութեան: «Բայց կարելի է որ իմաստն ըլլայ թէ Եդեսիոյ դիւանայ մէկ մասը հոն ընկածը եր Սինոպէս՝ այն քրմական պատմութիւններէն որ հոս պահուած էին մահնէն մը մէջ — Հայերէնն է «... նա բոլորակալ փոխադրեցաւ եւ որ ինչ ի քարտէս դիւանին Եդեսիոյ» որ է Ուսայ ... մասնակցի ի Միւրնայ էին փոխադր. անգոր. ե Սինոպայ Պոնտոսի մահնական պատմութիւններն³:

2 «Այս տեղւոյն թարգմանութիւնը տարակուսական է, Հմմտ. A. Carrière, La légende d'Abgar, ի գիրք Centenaire de l'école des langues orientales vivantes, Պարիս 1895, էջ 360: — Հմմտ. Թրգմ. Հ. Գ. Մենեփիւնան, «Մեջարու զոյցը», Եւն, Վերնան 1897, էջ 8: Կարելի այստեղ ուրիշ իմաստով կը մկնէ յարեացոյ ըսածը՝ «Ինչպէր արաքեան ի Գեղաբունին ի քառասուն Սիւնեացի» ընթերցումը «Ի Գեղաբունին, ի Գառ—որ Սիւնեացի», ուստի «Գառան», հոս տեղւոյ տառն համարելով: Յամայնի գեղա Մէրես հայալեւանի թարգմանութիւնը, զոր վերջ գրիւն, «Գեղաբունին, Սիւնեաց գաւառին մէկ քաղաքը» (at Gelachuni, a town in the district of Siun), կը շեղէ միւս միտութիւնէ, «Գեղաբունին, համարելով քաղաքի մ'անուն, եւ մէ թէ հոս «Գեղաբունին» ընդարձակ գաւառն ինքնակալութեամբ գործածուած:

Թէ Մեսրոպ եւ Սահակ Մենեփ (վերջինս մեռած է 441ին, վեց ամիս յաւաճ քան Մեսրոպ) թարգմաններ խորքերն յեղեօսիս, որոնք պիտի գտաւ նային բերելով հետեօսին անոնց — այսինքն աւստրական — սուր Լայր բարբ քորքեր իմաստով հայերէնի թարգմանուած: Եթէ ի նկատ ունենալ որ ունիւրը այսօր տարբերնէ թարգմանուած գրութիւնը Եդեսիոյ, Հրահատայ Զգոնի, Գարսեւնայ, Իգնատիոսի թղթոց, Իրենիոսի եւ Թեոփիլոս Լիպոպիտայի,՝ միանգամայն Եւսերեայ Եկեղ. Պատմութեան այս թարգմանութիւնը, որուն ոմբ բացարձակապէս նայն է Հրահատայ գործոյն թարգմանութեան ոմոնը հետ, յանդուգն կ'ըլլար ուրանալ յիշեալ տեղեկութեան յեկանաւ ուղիղ ըլլալը, եթէ նաեւ անոր հեղինակը մինչեւ ցայժմ կարծածանէ աւելի քան երկու դար կրտսեր ըլլալ ժամանակաւ: Վասն զի նաեւ ուշ ժամանակ չէր կրնար հեղինակն այնպիսի բան մը հաստատուել, որ իւր ժամանակն առհասարակ ընդունուած ըլլալը: Վասն զի ուշ թէ առանձին գործքի մը վկայ է խորն, այլ իւր ազգին գրականութեան ամբողջ մէկ խմբին:

«Բայ աստի Մովսէս ու միայն կը յիշէ այս թարգմանութիւնը (Պատմ. Բ, Ժ), այլ նաեւ բառ առ բառ՝ աննշան տարբերութեամբ՝ օրինակած է անին Արգարու եւ Քրիստոսի թղթայցութիւնը (Ա, Լ—ԼԳ — Եւսեր. Ա, Ժգ.) եւ դարձեալ որ—շափ կը տեսնեն՝ երկու տեղ ալ Եւսերիոնէն առած մուծած է իւր պատմութեան մէջ: Առաջինն է Եւսեր. Գ, Ի — Մովս. Խոր. Բ, Կ) ուր յարեւնայի պահած է նաեւ «Բարբոսայ, անսովոր ընթերցումն» որ կայ Եւսերեայ թով (հայերէնին մէջ) «Բարբոսայ, ձեռով, որ ըլլալու էր (բառ տարուայն) «Բարբոսայ», եւ ուր Մովսէս պահած է «Իբրեւն նեղիւց եւ Կեւեւն», ընթերցումն, մինչ—գեւ Եւսերեայ հայերէնին մէջ այժմ գաւառ ինչպէս է «Եւ գերեաց» բառը: Երկրորդ տեղն է Խոր. Բ, Կզ. (= Եւս. Գ, Իզ.) ուր Մովսէսի թով եղած մէկ հին աղաւաղութիւնը կ'ուղղուի Եւսերեայ հայերէն թարգմանութեամբն: Աղաւաղեալ բնագիրը կ'ընէ թէ Բարբեւն «... յաւառն Արտիսիս վերջոյ երեւեցաւ պատմաբանը», ուր Եւսերիոս կ'ըսէ «Անտոնիսիս վերտոնայ», յայտնի է որ հոս «Վերջոյ» աղաւաղութիւնն է «Վերտոնայ» ընթերցումն: Ուստի ինչպէս չ'ըլլէ չէ թէ Մ. յարեւնայի շփոթած ըլլայ հոս զՄարկոս Արեղիս» եղադարձաւ զստի հետ, ինչպէս կը հետեւեցնէ Ա. Գուստաւֆսոն այս աղաւաղեալ տեղին. (տես A. Gutschmidt, gesammelte Abhandlungen, 1892, Հոր. Գ, 303.) — Ուստի ինչպէս իրականը ունիւրը ընկալու թէ, Մ. յարեւնայի հետեւած է Եւսերեայ այս:

3 «Իրենիոսի համար հմմտ. Հաստատարն եւ Լ եւ ԼՍ. Harveyի հրատարակութեան (Կեմբրիջ, 1857) Բ հատարն մէջ, Հիպոպիտոս կը ինքնի յարեւնային՝ Պատմ. Բ, Ժ: Հմմտ. Հիպոպիտոսի Մատենադարանի Եդեսիոյ Բ. Bonwetsch եւ Achelis. Բերլին 1897, էջ ԻԳ, — Տես միւր «Յուլյանի, էջ 1084 (Իրենիոս եւ 1106 Հիպոպիտոս):»

4 «Հմմտ. Giuffrè, Patrologia aegyptia, Հոր. Ա (Հրահատայ). Պարիս 1894, էջ ԼԵ, — Զգոնի Հրահատայ (Հայոց թով Եդեսիոյ Միւրնայոյ պատմ.) համարած մասնին տես «Յուլյանի, էջ 1121: եւ այլուր:

Հայերէն թարգմանութեան, որուն իւր ժամանակ — բլայ տակ 640էն ետքը — կը տրուէր Մեհարայ առաջին դարու ձեռնարկութեանց հնութիւնը, այսինքն 430էն ետքը։ Ուստի այս թարգմանութիւնը կը ներկայացընէ ասորի ձեռագիր մը Գ. դարէն, որ իւր դար մ'աւելի հնագոյն բլայուն էր լինել արդի A (Պետերսբուրգի) ձեռագիրը։ — Իսկ ասորի թարգմանութեան յոյն նախաբանագիրն էր, իմ կարծեմ, հնային խմբագրութիւնն էւստեւեայ դարէն, որ յետոյ շարիմ մ'եղանակաւ տրուեցաւ եւ այսպէս հասաւ այն ձեւին՝ զոր մեր առջեւ կը գտնուէր այժմ յունարէն ձեռագիրները։

Հոս կը սպասի Մէրքսի ներածութիւնն, որ ասորագրութեան է՝ Հայրէկերը, 298 շուրջ 1898, և Աստղ Հայ թարգմանութեան արժէքին մասին ամէն կարեւոր կէտերը համառօտիւ։ իշխած եղանակը։ Աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մ'այժմ գիւրդնցած է՝ ասորի բնագիրը լայն տեսնելով։ Պարզ համեմատութիւն մը կը յուշընէ որ 1877ի տպագրեալ բնագիրը շատ տեղ սխալաշատ է։

Հ. Յ. Տ.

ՄԱՐԿԱՆԵՐ

ՆՈՐ ՀՐԱՏՈՐԻԱԿԱՌԹԻՒՆԸ

78. MAPPE H. — Къ критикѣ исторіи Монаха Хоренскаго. І. Г. Халатъ ица, Армянскій зноуѣ на Исторіи Монаха Хоренскаго. С.-Петербург. 1898. (Отгисъ № 1 и 2 «Византискаго Временника» 1898) 8°, 43 стр.
79. ՄԱՐԿԱՆ. — Վաղից ազատ Ավանի Հայրերի մասին։ «Կոլոլի Օրոգը», լրագրից թարգմ. Ս. Է. Թիֆլ. Մ. Մարտիրոսեանց 1898, 8°, 27 էջ, րթ. — 10:
80. ՆԱԶԻԿԱՆ Գ. — Տարբերակն Նախակրթարանի բարձր. դասընթացը Ա. Տարի։ Աշխարհագրութիւն Օսմանեան կայսրութեան։ Ուսումն. ինքնըզնի վաւերացուած։ Կ. Պոլիս, Ն. Գ. Պետրեան, 1898. 8° 78 էջ։ Զիւրէ։
81. ՅԱՐԿԱՆ. — Նկարներ (ծաղկաբաղ իմ նամակները)։ Թիֆլ. Մ. Մարտիրոսեանց 1898, 8°, 98 էջ։ րթ. — 60:
82. GOUSSEN H. — Martyrius-Sahdona's Leben und Werke nach einer syrischen Handschrift in Strassburg i. E. Ein Beitrag zur Geschichte des Katholizismus unter den Nestorianern. Leipzig, 1897, 8°, 34+XX S.
83. ԿԱՆԿԱՆԻՐ ԹԱՐԿԻՐՈՒ ԼԱՐԱՆԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻԱՆ։ Հաստատութեան 1 Մարտ 1898։ Դրակիւմ, տպ. Հայոց Արամեան Դարպի 1898։ 8° 13 էջ։
84. ANTONIEWICZ J. Ritter v. Bojcz — Die Armenier։ Die „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, Galizien, 1898, S. 440—463.
85. WEBER S. — Die Apologie der christlichen Wahrheit bei den Armeniern des Alterthums։ „Der Katholik“, 1898 März—April, S. 321—326.
86. ՊԱՆԿԱՆ Տ. Վ. — Նշանագիրը Հայոց, 8 վիմանդակ տախտակով։ Վերնա, Միջիկարան տպ. 1898. 8°, 13 էջ 8 վիմ. տախտակ։ Գինը է՝ ֆր. 1.50։ (Թ. Յ. Հարպիւլիս. միութեան Ս. Կարապետի վանուցի կ'ստանա)։

87. ՀՆԻՐԱՐԱՐԱՐ ԳՐԱՏՈՒՅԻՐ ՄԱՌՈՒՐԻԱՆ զրատան։ Թիւ 2։ Իզմիդ, Մամուրեան 1898. 8°, 66 էջ։
88. JENSEN P., Hittiter und Armenier. Mit 10 lithographischen Schrifttafeln und 1 Uebersichtskarte. Strassburg, 1898. 8° XXVI+255 S., 10 Tafeln, 1 Karte M. 25.—.
89. SCHMID M. J., Dormitio Beati Joannis Apostoli։ „Theologisch-praktische Monatsschrift“, Passau, 1898, S. 153—158.
90. PATRUBIAN L. v., Sprachwiss. Abh., Bd. I. Hefte 7—8.
91. KALEMKIAR P. G. — Eine Skizze der literarisch-typographischen Thätigkeit der Mechitharisten-Congregation in Wien, aus Anlass des 50jährigen Regierjubiläums Sr. kais. u. kön. Apostolischen Majestät Kaiser Franz Joseph I. Mit 2 Licht- und 9 Zinkdruckbildern. Wien, Druck u. Verlag der Mechitharisten-Congregations-Buchdruckerei 1898. 8° IV+74+99 — 177 էջ։ 2 լուսատիպ եւ 9 զնկատիպ պատկերներով։ Գինն է՝ ծամուր ծախքով ֆր. 4.50 — րթ. 2.—։

78. Ա. — Բնագրութեան Պատմութեան Միւլեւի խորհրդայն Պրոֆեսոր Մաւ 43 էջով բնագրական յօդուած մը հրատարակած է առաւելին «Իւզանդեան Պարբերագրի» մէջ. եւ ինչպէս Հասարակ Ա. Թուէն կը գուշակուի, շատ մը հասարակ պիտի ունենայ այս շարքը։ Միշտ նոյն աւարական ոճով՝ կը պատկանէ Պրոֆեսորին ինքզինքը՝ իւր յօդուածներուն արուած սխալ մկնութեանց դէմ, թէ «Հայառակ չէ ինքը խորհրդայն պատմագիտութեան նկատմամբ յատուկ եկած ժխտական հետեւութեան», եւ թէ իւր «Ամանուհի» յօդուածին նկատմամբ արուած են իրեն այնպիսի տեսութիւններ, որ պարզապէս սխալ եկած ժխտական հետեւութեան արդիւնք են։ Այս յօդուածին մէջ կը մշտնջեն Պրոֆեսորը, որ Մ. խորհրդայն compilatiff նկարագիրը պէտք չէ մոռնալ այս քննութեան ժամանակ, եւ թէ այս վերջին պէտք է ամենախիտ քննադատութեան քուրայէն անջնել, սակայն հեղեմակ քննադատելու ատեն պէտք չէ փնտել պատմական հեռանկարին, եւ իւր ժամանակին գիտնական կարծիքներն ու տեսութիւնները խորհրդակցութեան պէտք է աւանդել են։ Պրոֆեսորն երբ շրջանի կը բաժնէ հին Հայերէն մատենագրութիւնը. ա. բացառաբար հոգեւոր-սկոյապիական շրջան՝ առաջին մասեւնագրական աղբյուրութեան տակ. Բ. փիլիսոփայական — սկոյապիական՝ յաւանք աղբյուրութեան տիրապետութեան տակ, եւ Գ. վերջուստ աղբյուր, որ իմնեւէ և տեղական գրքերը ուղարկել են աւանդութեան վրայ։ Եւ անմիջապէս համեմատելով Մ. խորհրդայն երկաթորութիւնն այս երեք շրջաններու յատկանշական երեւելի կէտերուն հետ, կը գտնէ որ այս պատմագիրն ասորական-միտոնարական շրջանին մէջ չի կրնար գտնուիլ, եւ ոչ ալ յունական շրջանին մէջ, իսկ եթէ մնացեալ շրջանը կը համապատասխանէ կ'ըսէ, Զ. — Է. դարուն, այն ատեն Մ. խորհրդայն Պատմութիւնն իւր վերջին որոշ ձեւին տակ՝ Է. դարէն կանոն է, հայտնի խորհրդէն է եւս — Եւս — Այս տեսութեանց մէջ համարիկ աւանդապէս այն խաղաղութեանց,